

УДК: 94(477) «1919/29»

В.С. ВИЗДРИК

ПОЛЬСЬКЕ АГРАРНЕ ОСАДНИЦТВО НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 20-Х РР. ХХ СТ.

Виздрик Віталій Степанович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології, Національний університет «Львівська політехніка»

Досліджується проведення польської сільськогосподарської колонізації на західноукраїнських землях. Цей процес передбачав переселення з етнічних польських земель цивільних колоністів і військових осадників, створення ними фермерських господарств, що мали стати соціальною опорою політики уряду на східних і південно-східних окраїнах Польщі.

Ключові слова: західноукраїнські землі, аграрне осадництво, фермерські господарства, цивільні колоністи, військові осадники.

Виздрик В.С. Польское аграрное осадничество на западноукраинских землях в 20-х гг. XX ст.

Исследуется проведения польской сельскохозяйственной колонизации на западноукраинских землях. Этот процесс предусматривал переселение из этнических польских земель гражданских колонистов и военных осадников, создание ими фермерских хозяйств, которые должны были стать социальной опорой политики правительства на восточных и юго-восточных окраинах Польши.

Ключевые слова: западноукраинские земли, аграрное осадничество, фермерские хозяйства, гражданские колонисты, военные осадники.

Vyzdryk V.S. Polish agrarian osadniks on westernukrainian lands in 20s of the 20th

We study of the Polish agricultural colonization in the westernukrainian lands. This process involved the relocation of ethnic Polish lands civilian colonists and military colonists, the establishment of farms that would have become a social support government policy on the eastern and south-eastern outskirts of Poland.

Key word: West Ukrainian lands, agricultural colonization, farms, civilian colonists, military colonists.

Постановка проблеми. Кризовий стан сільсько-го господарства в державі підвищує в суспільстві і наукових колах інтерес до соціально-економічних проблем, особливо до процесу формування ринкових відносин. Явища і процеси, що відбувалися в міжвоєнний період на західноукраїнських землях, потребують глибоких аналітичних і синтезованих оцінок. Дане дослідження зумовлюється не тільки пізнавальною необхідністю, а й практичними потребами вивчення історичного досвіду реформування аграрних відносин, що дозволить уникнути попередніх помилок і прорахунків на сучасному етапі.

Аналіз досліджень і публікацій. До вивчення актуальних питань соціально-економічної історії західноукраїнських земель даного періоду долучилися вітчизняні історики, серед яких найвагомішими є праці: Л.Зашкільняка, М.Крикуна [6], О.Красівського [7], М.Кугутяка [8], С.Макарчука [9], Ю.Сливки [11], В.Смолея [12] та інших. Автори дотично висвітлюють деякі аспекти польської урядової політики в сфері сільськогосподарської колонізації 20-х років. Серед останніх публікацій слід виділити працю І.Васюти [2], в якій автор визначає соціально-економічні підвалини повоєнного аграрного відродження Галичини та Волині.

Мета дослідження. Дослідити основні етапи впровадження аграрної реформи, що передбачала польську сільськогосподарську колонізацію та утворення господарств фермерського типу на східних та південно-східних окраїнах Польщі.

Вклад основного матеріалу. Осадницька колонізація була складовою частиною великодержавної політики польської влади, що декларувалась як © В.С. Виздрик, 2013

здійснення історичного обов'язку культурної і цивілізаторської місії на Сході. Слід зауважити, що вже в 1921 р. Львівське крайове управління підготувало доповідь, в якій зазначалася необхідність планомірного насадження господарств польських колоністів на західноукраїнських землях. Цей директивний документ звертає увагу польських чиновників на те, що реалізація земельної реформи на місцях принесе позитивний результат лише тоді, коли новостворені осадницькі господарства будуть складатися виключно з польського сільського населення. У документі передбачалося проведення сільськогосподарської колонізації таким чином, аби осадники не могли асимілюватися з українським населенням і мали можливість паралізувати їхній національно-визвольний рух. «Нові осадни, - підкреслювалося в документі, - ми будемо засновувати тільки там, де є відповідне середовище і умови для їх створення та зміцнення, щоб мати повну гарантію в тому, що польські колонії, засновані на цих землях, існуватимуть і розвиватимуться впродовж багатьох століть, щоб ніколи не послабили їхні національні почуття. Крім того, засновуючи колонії, ми одержимо якщо не кількісну перевагу, то, по меншій мірі, такий великий процент польського населення у цілих групах повітів, з'єднаних територіально між собою, що незрівнянно зросте їх протидія національній масі на значних просторах краю. Коротше кажучи, колонізація щодо підбору найбільш відповідних територій повинна бути проведена планово і з великим передбаченням» [2, с.186-187].

Під час радянсько-польської війни 1920 р. Ю.Пілсудський виступив з пропозицією, щоб «зем-

ля на Сході перейшла у власність тих, хто зробив її польською» [4, ф.1, оп.10, спр.1412, арк.24-25]. Таким чином, у завдання колонізації входило також насадження вздовж польсько-радянського кордону господарств військових осадників. При парцеляції великих землевласницьких маєтків інтереси корінного українського селянства ігнорувалися, перевага надавалася польським колоністам. Щоб контролювати аграрну колонізацію, був утворений Земельний національний суд, який пильнував за тим, аби під час парцеляційного процесу земля потрапляла у володіння польських власників. Розпорядженням Ради міністрів Польщі від 1 вересня 1919 р. заборонявся вільний обіг землі, а дозвіл на продаж та купівлю її давала крайова комісія з обігу землі, що знаходилася у Львові.

Бюрократична система управління земельною реформою давала змогу детально контролювати процес аграрного осадництва. На подання земельних комісій повітів та окружних земельних управлінь Головне земельне управління у Варшаві дозволило проводити парцеляцію як приватним особам (землевласникам), так і парцеляційним товариствам та банкам. Ці фінансові установи через свої «вербувальні пункти» здійснювали колонізаційну процедуру, поселяючи на поміщицьких землях краю польських селян, які прибували сюди з різних регіонів країни.

Реалізуючи аграрну осадницьку політику польський сейм ухвалив ряд законів: про утворення колонізаційного фонду, якому уряд виділив 70 млн. марок (19 грудня 1919 р.); про тарифні пільги колоністам на залізницях (4 січня 1920 р.); про тимчасові фонди для фінансування земельної реформи (16 липня 1920 р.), на що було виділено 0,5 млрд. марок. Планомірно здійснювана сільська колонізація південно-східних і східних окраїн Польщі набула великих масштабів. До 30 червня 1920 р. у 30 повітах Східної Галичини було розпарцельовано 69 тис. га землі 143 маєтків великих землевласників та поселено 11 937 сімей польських колоністів [4, ф.1, оп.52, спр.2856, арк.19-20].

Колонізаційний процес став ще більш інтенсивним після радянсько-польської війни. Так, вже на 30 вересня 1921р. у власність польських осадників, що прибули у Східну Галичину з етнічних польських земель, перейшло понад 160 тис. га земельних угідь. Колонізація проводилася у 36 східногалицьких повітах. Найінтенсивніше вона проходила у Бережанському, Бродівському, Бучацькому, Збаразькому, Зборівському, Золочівському, Кам'янка-Бузькому, Підгаєцькому, Радехівському, Рогатинському, Скалатському, Сокальському, Тернопільському повітах, де землі були кращими у порівнянні з іншими місцевостями.

Після прийняття закону про проведення земельної реформи (липень 1920р.) і до ліквідації Крайової управи відбудови (вересень 1921р.), утворення польських колоній на землях 300 фільварків контролювали або фінансували Львівське товариство аграрно-осадницьке і Галицький поміщицький кредитний банк. Інші 170 фільварків, що проводили парцеляцію частини своїх земель, пере-

бували під контролем Союзу поміщиків, Банку союзу поміщиків, Акціонерного товариства захисту землі, Поміщицького банку для кресів - Акціонерного товариства в Ланцуті, Польського парцеляційного бюро у Львові, Подільського союзу поміщиків, Дисконтного банку у Львові [10, с.16].

Названі акціонерні товариства та банки, як і ті землевласники, що дістали авторизацію (право на самостійну реалізацію земельної реформи), проводили колонізаційну парцеляцію, поселяючи на землях Східної Галичини польських селян. Серед колоністів було чимало і таких, які ніколи не займалися землеробством і не збиралися самостійно господарювати. Однак, одержуючи державну допомогу, вони використовували колонізацію як засіб легкої наживи на спекулятивних земельних операціях. Здебільшого у земельних спекулянтів українські селяни спромоглися придбати тоді не більше 10 тис. га угідь розпарцельованої в 1919-1921 рр. поміщицької землі [10, с.18].

Поряд із цивільною колонізацією, створювалися на принципово іншій фінансово-економічній основі господарства фермерського типу військових осадників. Для практичного здійснення військово-колонізаційної політики у північно-східних воєводствах 17 грудня 1920 р. польський сейм схвалив так звані «кресові закони»: про перехід у державну власність землі в деяких повітах Польщі і про надання землі солдатам польського війська. За цими законами у власність держави переходили всі колишні державні землеволодіння царської Росії, Селянського банку, майоратські маєтки і громадські фундації. До державного фонду входили і так звані «безгосподарні» землі приватних власників зокрема й селян, які під час Першої світової і громадянської воєн цілими селами і волостями в ряді повітів змушені були залишити свій рідний край. Біженці, які не повернулися до квітня 1921 р. на місце свого попереднього проживання, позбавлялися права на одержання попереднього наділу.

Таким чином, у державну власність в північно-східних воєводствах Польщі перейшло 366,7 тис. га землі. Ці землі, за винятком лісових масивів та угідь, виділених для громадського користування, призначалися для військових осадників та цивільних колоністів і в незначній кількості йшли на сусідську парцеляцію для забезпечення землею місцевих малоземельних селян і сільськогосподарських робітників. За «кресовими законами» інваліди та заслужені учасники радянсько-польської війни могли безкоштовно отримати з державного фонду до 45 га землі. Для створення фермерських господарств осадникам безкоштовно надавався будівельний матеріал, живий і мертвий інвентар. Усі інші учасники війни могли придбати землю з цього ж фонду фактично за безцінь. Розмір плати за неї визначався вартістю 30-100 кг жита за 1 га в рік з внесенням її протягом 30 років, починаючи з п'ятого року після придбання. З 100 тис. бажаючих безкоштовно отримали земельні ділянки в північно-східних воєводствах. Міністерство військових справ Польщі до початку 1923р. відібрало 29 597 претендентів [4, ф.1, оп.10, спр.1412, арк.25].

На кінець 1922 р. у східних воєводствах було

виділено 111,8 тис. га земельної площі для 8732 військових осадників, на постійне проживання прибули 5557 осадницьких сімей, решта ж швидко покинула осади або передала їх орендарям. Вони одержали ділянки найкращої землі здебільшого понад 20 га на господарство. Польська влада надавала їм великі суми державних субсидій і дешевих кредитів, звільняючи від будь-яких податків і поборів. За даними Центрального союзу військових осадників, до початку 1923р. вони отримали, окрім безкоштовних земельних ділянок та інвентаря, державну допомогу в розмірі 2022 тис. доларів [4, ф.1, оп.10, спр.1412, арк.25-26] для створення господарств фермерського типу.

Справами самоврядування військових осадників займався Центральний союз військових осадників, а на місцях - воєводські та повітові союзи. Тоді як для керівництва справами цивільних осадників Галичини 20 липня 1923р. у Львові було створено Союз осадників, який лише за один рік своєї діяльності у південно-східних воєводствах об'єднав 10 260 польських колоністів. Організації цього союзу діяли в усіх воєводських центрах Східної Галичини. Слід підкреслити, що з польськими колоністами співпрацювали українські колабораціоністи, які подекуди ставали набувачами землі, залучалися до роботи в багатьох осадницьких гуртках і, за свідченням Союзу осадників, «почували себе добре у рамках осадницької організації» [13, ф.171, оп.2, спр.3590, арк.1-4].

Отже, осадницька колонізація активно проводилась у перші роки після прийняття законів про військове осадництво, проте під натиском спротиву з боку українського селянства польський уряд невдовзі послабив процес насадження господарств військових осадників.

Впродовж усього міжвоєнного періоду, крім військових осадників, господарства яких створювалися із спеціального державного земельного фонду у східних воєводствах, систематично проводилась сільська цивільна колонізація. Цивільні колоністи вербувалися, як правило, з-поміж польських селян і набували землю на загальноправових підставах у Західній Україні, загострюючи проблему аграрного перенаселення українських селян, особливо у південно-східних воєводствах. І тим не менше, за даними Малопольського сільськогосподарського товариства, уже до 1926 р. включно у 37 повітах Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств було створено 10 037 господарств польських цивільних колоністів, що прибули сюди із Західної Галичини і центральних воєводств Польщі. Кожен з них у середньому придбав з парцеляційного фонду державних і приватновласницьких посіlostей по 13,6 морга (7,6 га) орної землі, луків, пасовищ і лісу [3, ф.43, оп.1, спр.54, арк.513-515].

На відміну від воєнного осадництва, що забезпечувалось землею, інвентарем і житлом за рахунок держави, цивільні колоністи купували земельні ділянки за ринковими цінами під час проведення парцеляції. Необхідно зазначити, що до середини 20-х років, коли ціни на землю були значно нижчі, ніж у наступні роки, польська аграрна

колонізація на землях Західної України проводилась найактивніше. У цей час не тільки державна, а й приватна парцеляція була підпорядкована головним чином колонізації, а польське населення серед покупців землі становила 75-80%. Такому стану справ сприяла позиція польських землевласників, які дотримувалися правила, що «польська земля повинна перейти в польські ж руки» [4, ф.1, оп.13, спр.859, арк.37].

Після прийняття у грудні 1925 р. нового закону щодо земельної реформи уряд Ю.Пілсудського, йдучи на поступки українському селянству, збільшив можливість купувати землю на парцеляційному ринку і в той же час не обмежував процесу насадження польського цивільного осадництва. Однак переселення колоністів з Польщі в Західну Україну почало стихійно зменшуватись внаслідок підвищення цін на землю після проведення в 1924р. грошової реформи.

Польська колонізація не дала очікуваних результатів, багато польських незаможних селян, які продали свої наділи в Польщі і поселилися в Західній Україні в статусі цивільних осадників, потрапили у кабальні борги, а тому їх господарське становище було не кращим, ніж раніше у себе на батьківщині, а продуктивність їхнього виробництва була нижчою у порівнянні з однотипними групами місцевого селянства.

Повз ці явища не могли пройти й численні чинovníки земельних управлінь та Господарського товариства Східної Малопольщі, які опікувалися осадниками. В 1927 р. земельні управління провели анкетне обстеження землеробських господарств, що виникли в результаті реалізації земельної реформи, щоб виявити її вплив на стан сільськогосподарського виробництва. З матеріалів обстеження виявляється, що осадницькі господарства у землеробському і тваринницькому виробництві стояли нижче рівня фільваркових господарств. Осадники мали більше живого інвентаря на одиницю площі, ніж поміщицькі фільварки. В той же час заможні осадники, як підкреслювалось у документі, «висуваються вище від рівня малоземельних місцевих господарств» і, навпаки, «карликові господарства осадників животіють в умовах гірших, як такі ж господарства тубільців» [3, ф.415, оп.1, спр.3, арк.5].

Економічну силу осадників визначали насамперед такі фактори, як величина земельної площі господарства, забезпеченість їх худобою та реманентом, фінансове становище, а також різні умови збуту продукції. Наприклад, у Станіславському воєводстві переважав тип повноземельних осадників. Тут були сприятливі умови для збуту їхньої продукції в околицях Жидачева, Стрия, Станіслава, Коломиї, а через те, - підкреслювалось у тому ж документі, тут «осадники за продуктивністю землеробського виробництва і результатами тваринницької продукції стоять на рівні місцевого селянського населення» [3, ф.415, оп.1, спр.3, арк.5-7].

Щодо Тернопільського воєводства, де розміщувались найчисленніші осадницькі колонії, то Господарське товариство Східної Малопольщі зарахувало в південно-подільських повітах майже

50% осадників до числа «господарств здорових і здатних до економічної самостійності. Решті осад загрожувало знищення». У Бережанському і Підгаєцькому повітах площа осад в цілому «відповідала вимогам раціонального господарства». Тип карликових господарств осадників переважав в околицях Тернополя та в Львівсько-Золочівському регіоні [3, ф.415.оп.1,спр.3,арк.7-8].

У 30 населених пунктах Бродівського, Збаразького і Золочівського повітів, де відбувалась парцеляція поміщицької землі, поселилося 864 сім'ї польських колоністів, кожен з яких придбав пересічно по 7,07 га земельних угідь [5, ф.231.оп.5,спр.2130,арк.6]. Усі вони мали житлові будинки, причому 50% були поєднані із стайнями, тоді як 30% заможніших господарів побудували окремі хліви для худоби. Близько половини поселенців спорудили стодоли, а решта колоністів виробувала стільки збіжжя, що для його збереження вистачало горищ або ж його складували у стіжки. Ще більше соціальною нерівністю спостерігалася у забезпеченні осадницьких господарств сільськогосподарськими знаряддями і живим інвентарем. Що стосується знарядь праці (простих і вдосконалених), то 80% поселенців їх мали в достатній кількості, чого не можна сказати про решту дворів; 90% новостворених господарств колоністів тримали у своїх дворах принаймні по 1 корові і 60% - по 1 коню, у той же час 40% карликових господарств не мали тяглової робочої сили, про їх господарську самостійність взагалі не йшлося. Таку соціально-економічну диференціацію автори докумен-

та пояснювали тим, що близько 50% власників осадницьких дворів, що придбали землю, не мали хліборобської кваліфікації і відповідних фінансових засобів для створення самостійних господарств [5, ф.231.оп.5,спр.2130,арк.7].

Загалом протягом 1919-1929 рр. у Західній Україні було створено понад 77 тис. господарств польських селян, котрі заволоділи понад 600 тис. га землі [1, с.148]. За умов земельного голоду в регіоні така політика могла призвести лише, з одного боку, до погіршення становища корінного населення Східної Галичини, яка була головним осередком концентрації цивільних осадників, з іншого – до загострення національних відносин.

Висновки. Реалізація земельної реформи і пов'язана з нею осадницька колонізація Польщі у Східній Галичині та Західній Волині були підпорядковані основній меті – вирішити проблему аграрного перенаселення на власне польській території та посилити економічний і політичний вплив на західноукраїнських землях.

Саме колонізація мала служити одним із методів цієї політики. Польські осадники повинні були створити підставу польського панування у Східній Галичині, посилити оборону східного кордону Речі Посполитої, стати соціальною та політичною опорою польської влади на західноукраїнських землях. Проте завдання, які ставив перед собою польський уряд не було вирішено. Політика осадницької колонізації спричинила спротив українського населення, що призвело до загострення національних відносин.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України / З.Баран // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львівський державний університет ім. І. Франка, 1998. – Вип. 33. – С. 146-153.
2. Васюта І. Галицько-Волинське село між світовими війнами: [монографія] / Іван Васюта. – Львів: Каменяр, 2010. -507 с.
3. Державний архів Івано-Франківської області.
4. Державний архів Львівської області.
5. Державний архів Тернопільської області.
6. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка, 2002. -752 с.
7. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських стосунків / Орест Красівський. – Львів: Вид-во ЛФУАДУ, 2000. -414 с.
8. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії: нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ: [б.в.], 1993. -199 с.
9. Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма / С.А.Макарчук. – Львов: Вища школа, 1983. -254 с.
10. Павликовский Ю. Земельна справа у Східній Галичині (короткий історичний і економічний огляд земельного питання та сучасний його стан) / Ю.Павликовский. – Львів, 1922. – 45с.
11. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939) /Ю.Ю.Сливка. –К.: Наукова думка, 1985. -270 с.
12. Смолей В.В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво в Західній Україні: історико-правовий контекст /В.В.Смолей. –Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. -111 с.
13. Центральний державний історичний архів України у Львові

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013